

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті проаналізовано теоретичні аспекти щодо професійної ідентичності та її формування у вищому навчальному закладі, розглянуто професійну ідентичність як основне поняття, що відображає сутність професійного розвитку фахівців з фізичної реабілітації. Прикладна значущість вказаних питань загострюється в разі необхідності визначення критеріїв ефективної професійної реалізації фахівців, які працюють у сфері відносин «людина – людина». У статті акцентується увага на теоретичному аспекті розвитку особистості майбутніх фахівців з фізичної реабілітації. Розкрито філософські принципи, на основі яких передбачається вдосконалити професійну підготовку майбутніх фахівців з фізичної реабілітації та спрямовувати розробку системи формування їхньої професійної ідентичності.

Ключові слова: вищий навчальний заклад; професійна підготовка; професійна ідентичність; студент; фізична реабілітація; фахівець; формування.

Постановка проблеми та її актуальність. Докорінні зміни в ході реалізації реформ в Україні стали підґрунтям руйнування усталених недоцільних для утримання соціально-економічних структур на етапі сформованої трансформаційної економіки, призвели до зникнення великих професійних груп, виникнення нових професійних відносин, непередбачуваний стан на сучасному ринку праці, що в свою чергу жорстко поставило питання про формування нових механізмів професійної адаптації і самореалізації особистості. Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» значно звужено перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [1].

Водночас за досвідом на ринку праці фахівців і вчених у сфері зайнятості населення, роботодавців України, відповідно до статистичних показників економічної активності населення України, а також ураховуючи події на Сході України, пов'язані з чисельними пораненнями захисників країни та мирного населення, виявлено сталу необхідність зберегти спеціальність «Фізична реабілітація», яку цією постановою віднесено до галузі знань 22 «Охорона здоров'я», що в свою чергу вимагає продовження наукових пошуків в удосконаленні не тільки системи підготовки фахівця з фізичної реабілітації у вищому навчальному закладі (ВНЗ) на основі систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту», але і на основі найважливішого показника особистісної зрілості в сучасному демократичному суспільстві – професійної ідентичності.

Професійна ідентичність людини сьогодні зазнає чи не найбільше випробування з боку суспільства і з усіх видів її соціально-рольової ідентичності. Трагічні події, що відбуваються останнім часом в Україні, актуалізують проблему професійної компетентності фахівців з фізичної реабілітації, необхідності удосконалення практики підготовки фахівців у цій галузі.

Зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження виконано згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» на 2017–2022 рр. «Розробка технологій фізичної терапії та засобів їх здійснення», номер державної реєстрації 0117U002933.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій і практичний досвід показує, що поняття «ідентичність» та різні її деривати (особистісна, соціальна, національна, етнічна, гендерна, професійна ідентичність) міцно вкоренилися у вітчизняному науковому обігу та у практичному застосуванні в ході підготовки фахівців для інших галузей.

Серед останніх зарубіжних і вітчизняних публікацій найбільш важливою є монографія П. Гнатенка і В. Павленка, в якій дається ґрунтовний філософський та психологічний аналіз проблеми ідентичності; стосовно професійної ідентичності – виділяється монографія дослідника Л. Шнейдера, питання в контексті здоров'язбереження та розвитку валеологічної культури студентів досліджували Г. Бойко, Л. Сущенко, В. Кукса, формування готовності фахівців цієї галузі до роботи зі спортсменами та до реалізації професійних функцій у реабілітаційних закладах

відзначено в наукових працях І. Пустиннікова, М. Романишина, питання підготовки фахівців відображали в своїх працях Г. Верич, А. Вовканич, А. Герцик, О. Дубогай, В. Завацький, В. Мухін. Найбільш ґрунтовно розглянуто питання формування діагностичної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації в процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін в наукових працях А. Фастівець.

Формулювання цілей статті. Невирішена раніше частина загальної проблеми щодо вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, недостатність вивчення особливостей розвитку професійної ідентичності у процесі навчання у ВНЗ, розробки системи формування їхньої професійної ідентичності та подальшого впровадження цієї системи в навчальний процес ВНЗ потребує нових наукових досліджень стосовно формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації. Все це зумовлює необхідність теоретичного осмислення сучасних проблем психолого-педагогічної підготовки фахівців з фізичної реабілітації на оновлених концептуальних і методичних засадах із залученням сучасного понятійно-категоріального апарату, в якому останнім часом часто стверджується категорія професіоналізму майбутніх фахівців.

Викладення основного матеріалу дослідження. Професійний розвиток особистості передбачає усвідомлення нею своєї приналежності до певної професії, безперервне прагнення активного розвитку професійної компетентності, яка формується в процесі професійної освіти і визначається як професійна ідентичність. Розуміння наукових понять діалектично змінювалося залежно від контексту використання. Використання дефініції «ідентичність» у різних наукових сферах дає можливість створювати, диференціювати, систематизувати нові поняття та категорії, які поповнюють категоріально-понятійний апарат певного наукового напрямку. Варто вказати, що фізична реабілітація трактується як лікувальний, педагогічний і виховний процес, основним засобом якого є фізичні вправи та елементи спорту, при використанні яких необхідне володіння педагогічною майстерністю з боку фахівців із фізичної реабілітації [2].

Професійна діяльність фахівця з фізичної реабілітації тісно пов'язана і включає в себе широкий спектр видів діяльності: спортивно-педагогічну, рекреаційно-дозвільну, оздоровчо-реабілітаційну, освітньо-професійну, корекційну, організаційно-управлінську. Структура реабілітаційної діяльності фахівців та її зміст не залишаються незмінними впродовж професійного шляху. Сучасні зміни в економічній і освітній сферах все гостріше ставлять проблему професійної підготовки фахівця з фізичної реабілітації та виконання професійних функцій, що в свою чергу вимагає формування професійної ідентичності у ВНЗ. Прикладна значущість вказаних питань загострюється в разі необхідності визначення критеріїв ефективної професійної реалізації фахівців, які працюють у сфері відносин «людина – людина».

У зв'язку з цим видається дуже важливою поява ряду наукових робіт присвячених дослідженню професійної ідентичності. На думку Т. Румянцевої, поняття «професіоналізації» найчастіше розуміється як опанування людиною системи професійних знань, умінь, навичок, як безперервний процес професійного розвитку людини з моменту вибору професії до припинення активної трудової діяльності. Професіоналізація є процесом становлення професіонала, що включає в себе вибір людиною професії з урахуванням власних можливостей і здібностей, освоєння правил і норм професії, формування й усвідомлення себе як професіонала, збагачення досвіду професії завдяки особистому вкладу, розвиток своєї особистості засобами професії [3].

Л. Шнейдер вважає, що професійна ідентичність виступає складним інтеграційним феноменом, який об'єднує уявлення людини про своє місце в професійній групі і відповідно в суспільстві, ставлення до своєї професійної приналежності. Він відмічає, що під час навчання у ВНЗ формується міцна основа трудової, професійної діяльності, студент може вважатися ідентичним вибраній професії (усвідомлює свою належність до певної професійної спільноти; володіє знаннями про свої сильні та слабкі сторони, про ймовірні зони успіхів і невдач у майбутній професійній діяльності; має достатньо чітке уявлення про себе і про свою роботу в майбутньому) [4, 5]. Також це поняття постає у вигляді складного взаємозв'язку особистісних характеристик та властивостей, які здатні забезпечити орієнтацію у світі професій, спрогнозувати можливі наслідки професійного вибору та реалізувати власний потенціал в обраній професійній діяльності. Аналізуючи феномен професійної ідентичності, Ю. Поваренков у межах концепції професійного розвитку розглядає його як провідну тенденцію становлення суб'єкта професійного шляху [6]. Ми також погоджуємося з думкою Г. В. Гарбузової про те, що професійну ідентичність характеризує приєднання та накладання професійного образу на конкретну особистість і цей процес становлення професійної ідентичності студентів супроводжується під час

навчання у ВНЗ. У своїх дослідженнях Г. В. Гарбузова виділяє внутрішні та зовнішні чинники процесу професійної ідентичності. Останні вчена поділяє на дві групи: навчальний процес (зміст та технології навчання) і позанавчальна діяльність. В якості узагальненої зовнішньої детермінанти формування професійної ідентичності в сучасних умовах дослідниця називає інформаційно-насичене середовище, яке є джерелом уявлень про предмет праці, способи здобуття професійної освіти, вимоги професії до людини [7].

І. А. Дружиніна спираючись на наукові дані зазначає, що серед чинників розвитку професійної ідентичності вчені виділяють: професійну обізнаність; позитивне сприйняття професії та себе як майбутнього професіонала; самоусвідомлення приналежності до обраної професії, ототожнення індивіда з професійною групою; наявність соціальних перспектив, які дає дана професія; прийняття цінностей і норм професійної спільноти; розуміння та наявність в майбутнього фахівця професійно важливих якостей; володіння професійною термінологією тощо [8].

За А. Фонарьовим професійна ідентичність характеризується відповідністю між індивідуальними та соціальними уявленнями про професію, її значимість для суб'єкта. Вона оцінюється на основі таких суб'єктивних показників: особистісної ідентичності (близькість уявлень про власні особистісні якості та якості, притаманні професіоналові), ціннісної ідентичності (близькість цінностей особистості й професіоналу), задоволеності працею (умовами її здійснення) і задоволеності професією [9].

Здійснений нами аналіз наукової літератури вказує на те, що проблеми професійної ідентичності переважно розглядаються стосовно осіб, які навчаються в системі вищої освіти. При цьому існує широкий спектр поглядів щодо визначення чинників професійної ідентичності. Слід вказати, що значення чинників професійної ідентичності змінюється в залежності від етапу професійного циклу людини (професійне самовизначення, професійне навчання, пошук роботи, працевлаштування, професійна адаптація тощо). Водночас становлення професійної ідентичності фахівців не є зміною напрямку навчання, а як удосконалення його якості. Формування професійної ідентичності відбувається в процесі професіоналізації. Серед різних етапів формування професійної ідентичності Е. Зеєр виділяє формування професійної направленості й системи професійно орієнтованих знань, умінь та навичок, набуття досвіду, особиста підготовленість, готовність до самостійної праці в умовах функціонування ВНЗ [10].

В нашому дослідженні філософська методологія у формуванні професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у процесі підготовки студентів до професійної діяльності базувалася на тому, що в дослідженні використовувались універсальні філософські категорії: світ, буття, матерія, рух, розвиток, простір, час, суперечність, становлення, людина, свідомість, соціум, простір-час, норми суспільного співжиття тощо.

На процес формування у студентів ВНЗ професійної ідентичності впливають біопсихологічні та індивідуально-типологічні властивості особистості, особливості психічних процесів та властивостей, досвід, особливості спрямованості особистості. Поступово, в міру вивчення різних навчальних дисциплін у ВНЗ, у студентів накопичується як позитивний, так і негативний досвід, який пов'язаний з обраною професією, поки ще не підкріплений професійною діяльністю. Фахівець з фізичної реабілітації у процесі здійснення професійної діяльності може виступати як тренер, вчитель, так і товаришем. Фахівці з фізичної реабілітації беруть участь у професійному дискурсі у складі міждисциплінарної команди з іншими фахівцями (лікарями, медсестрами й іншими фахівцями), повідомляючи їх про власні дії. Фахівці з фізичної реабілітації мають право працювати в лікувально-профілактичних установах, реабілітаційних центрах і клініках, об'єктах спортивної медицини, будинках для громадян похилого віку та інвалідів, центрах для інвалідів.

Тому варто зазначити, що процес формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації вимагає дотримання певних принципів. Шляхом онтологічного аналізу діалектичних законів і категорій нами визначено загальні методологічні принципи (засадничі ідеї, що формуються в процесі пізнання): об'єктивності, конкретності, історизму, науковості, діалектичності, детермінізму.

Принцип об'єктивності передбачає розгляд процесу формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації як дійсності з урахуванням певних закономірностей і узагальнених форм. Погоджуємося з думкою Д. Чернілевського, О. Гандзюк, В. Захарченко, І. Козловської та інші [11].

Так дотримання принципу об'єктивності в контексті нашого дослідження має бути засноване на таких вихідних положеннях: включення нових знань у структуру вже наявних (актуалізованих); урахування об'єктивних законів розвитку особистості; систему формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації необхідно розглядати у межах певних світоглядних орієнтацій, спрямованих на пошук нових істин; організація процесу формування професійної ідентичності майбутніх фахівців має здійснюватися у відповідності до логіки процесу професійної підготовки студентів у ВНЗ.

Використання принципу конкретності відображає взаємозв'язок усіх аспектів професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації та формування в них професійної ідентичності засобами інформаційних технологій, що створює можливість: формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації з його загальною ознакою – професійної підготовки студентів у ВНЗ; визначення та реалізацію спеціальних психолого-педагогічних умов, які оптимізують формування професійної ідентичності у професійній підготовці студентів ВНЗ; застосування інноваційних педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх реабілітологів.

Методологічним відображенням саморозвитку особистості фахівця з фізичної реабілітації є принцип історизму, який у дослідженні пов'язується з конкретно-історичним аспектом вивчення соціальних явищ. Принцип історизму дає змогу перейти від емпіричного опису фактів до їх теоретичного узагальнення й виявлення еволюції наукових уявлень та поглядів на зміст і сутнісні характеристики професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, дозволяє здійснювати перехід від усебічного через загальне й особливе до одиничного й навпаки, що сприяє науковій класифікації й типологізації певних явищ і систем [12]. У контексті нашого дослідження принцип історизму використовується для визначення логічних зв'язків становлення та розвитку термінологічного апарату феномена «професійна ідентичність», систематизації наукових знань із цієї проблеми в ретроспективі.

Водночас для формування в майбутніх фахівців з фізичної реабілітації понятійного мислення стосовно проблем ідентифікації та професійної ідентичності слід використовувати принцип науковості. Сформованість у студентів ВНЗ систематизованого наукового понятійного мислення виявляється в тому, що майбутні реабітологи, використовуючи знання основних наукових понять, мають змогу теоретично обґрунтовувати процеси власного професійного становлення на основі ідентифікації. Оскільки професійна ідентичність як об'єкт пізнання є досить багатограним феноменом, відтак на основі принципу науковості майбутні фахівці покликані створювати власний образ фахівця з фізичної реабілітації шляхом визначення нових ознак і характеристик, необхідних і важливих для професії. Водночас реалізація принципу науковості в професійній підготовці майбутніх фахівців з фізичної реабілітації і, зокрема, у формуванні їхньої професійної ідентичності передбачає оперування певними науковими положеннями, категоріями та поняттями, які використовуються в наукових психолого-педагогічних колах, щоб розширити зміст і розуміння досліджуваних об'єктів.

Реалізація принципу діалектичності в системі формування професійної ідентичності фахівців з фізичної реабілітації базується на визначенні основних суперечностей у професійній підготовці майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, вирішення яких сприяло формуванню професійної ідентичності у студентів ВНЗ.

Діалектичний процес формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації зумовлений необхідністю вдосконалення підготовки студентів ВНЗ, що актуалізує використання принципу детермінізму, який визначається як система поглядів про об'єктивний, закономірний зв'язок і всезагальну зумовленість усіх явищ навколишнього світу [13].

Також варто зазначити, що на основі принципу детермінізму уможливилось виявлення причинного взаємозв'язку між упровадженням інноваційної методики підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації та формуванням у них професійної ідентичності. Шляхом визначення причинно-наслідкових зв'язків (причинна детермінація) виявляються нові чинники, що сприяють розвитку нових моделей навчального процесу та вдосконаленню професійної підготовки студентів у ВНЗ. Основними в реалізації принципу детермінізму є філософські категорії «причина» й «наслідки», за допомогою яких пояснюється зумовленість усіх організованих інноваційних процесів у підготовці майбутніх реабітологів, зокрема формування в них професійної ідентичності.

Враховування думки науковців та дослідження їх наукових праць і здобутків дозволяють зробити **висновки** про те, що на процес формування професійної ідентичності фахівців впливають

суб'єктивні чинники, пов'язані зі самосвідомістю, самоактуалізацією, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю; об'єктивні чинники, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення; об'єктивно-суб'єктивні чинники, які пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер.

Проблема розвитку професійної ідентичності виникає в ході професійної самореалізації особистості, а також при здійсненні її професійної підготовки і стає актуальним вже на етапі навчання у ВНЗ. У зв'язку з цим найбільшу увагу вчені у свої дослідженнях приділяли становленню професійної ідентичності власне у сфері вищої освіти. При цьому погляди науковців на чинники професійної ідентичності відзначаються різноманітністю, але можуть бути об'єднані в дві групи: зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні). Здійснений нами аналіз відповідних літературних джерел з досліджуваної проблеми дозволив встановити підвищений інтерес науковців до особистості майбутнього фахівця, здатного до самореалізації в різноманітних умовах набуття ним професійного досвіду.

Перспективи подальшого розв'язання проблеми у даному напрямку. Події на Сході України вимагають підвищення рівня вимог до фахівців фізичної реабілітації і системи фізичної реабілітації в Україні в цілому. Незважаючи на численні наукові дослідження, що виконані з цієї теми, останнім часом необхідність комплексних змін вкрай важлива, починаючи з введення нових освітніх програм, створення професійних стандартів для підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації. Проведення всебічного аналізу дозволяє зробити висновок, що урахування означених філософських принципів, на основі яких передбачається вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, спрямовується на розробку системи формування їхньої професійної ідентичності. Водночас, впровадження авторської системи формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації засобами інформаційних технологій в навчальний процес ВНЗ потребує додаткових наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Постанова* Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>.

2. *Фастівець А. В.* Результати формування діагностичної компетентності майбутніх фахівців фізичної реабілітації / А. В. Фастівець // Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». – Донецьк, 2013. – С. 213–217.

3. *Румянцева Т. В.* Психодинамические основы идентичности: учеб. пособие для вузов. - Ярославль: ЯрГУ, 2009. – 204 с.

4. *Философия*: учеб. пособ. для высших учеб. завед. 8-е изд. / отв. ред. докт. филос. наук, проф. В. П. Кохановский. – Ростов н/Д: «Феникс», 2004. – 576 с.

5. *Шнейдер Л. Б.* Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : Издательство Московского психолого-социального института, 2004. – 600 с.

6. *Поварёнков Ю. П.* Психологическое содержание профессиональной идентичности // Сибирский психологический журнал. – 2006. – № 24. – С. 53–58.

7. *Гарбузова Г. В.* Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г. В. Гарбузова // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1. – С. 3–14.

8. *Дружиніна І. А.* Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 / Інна Анатоліївна Дружиніна. – К., 2009. – 239 с.

9. *Фонарев А.* Развитие личности в процессе профессионализации // Вопр. психол., 2004. – № 6. – С. 72–83.

10. *Зеер Э. Ф.* Психология профессий : [учеб. пособие] / Э.Ф. Зеер. – 2-е изд, перераб. и доп. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.

11. *Методологія наукової діяльності: навч. посіб.* / Д. В. Чернілевський, О. М. Гандзюк, В. І. Захарченко, І. М. Козловська та інші. – К.: Вид-во ун-ту «Україна», 2008. – 478 с.

12. Селіванов В. М. Принцип історизму у правових дослідженнях. Роль принципу історизму в наукових дослідженнях / В. М. Селіванов // Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24-26 вересня 2010 р., м. Алушта / [ред. колегія І. Б. Усенко та ін.]. – Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. — С. 579–591.

13. *Новий* словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.

Yu. Kopychynska

**THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINING AND FORMATION
OF FUTURE SPECIALISTS' IN PHYSICAL REHABILITATION
PROFESSIONAL IDENTITY**

Summary. The article analyzes theoretical aspects of professional identity and its formation in a higher educational institution, considers professional identity as the main concept reflecting the essence of professional development of specialists in physical rehabilitation. The applied significance of these issues is exacerbated in the case of the need to determine the criteria for effective professional implementation of professionals working in the field of human-to-human relations.

Key words: higher educational institution; professional training; professional identity; student; physical rehabilitation; specialist; development.